

УДК 37.018.1(091)

Філософія освіти в багатогранній діяльності Миколи Івановича Пирогова

Станіслав Пазиніч,
доктор філософії, професор,
Харківська державна академія дизайну і мистецтв,

Олександр Пономарьов,
кандидат технічних наук, професор,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

До 200-річчя від дня народження

Микола Іванович Пирогов — вчений, що виконував роботу, за великим рахунком, кількох дослідних академічних інститутів. Але у велетенському обсязі проблем, які він обирав для своїх досліджень, ми не зустрінемо нічого випадкового. Все його життя підпорядковане притаманній лише йому гуманістичній порядності у формі витонченої шляхетності і водночас жорсткій системі методологічних принципів в науковій та педагогічній діяльності.

Слід зазначити, що зрілість і достоїнства нації проявляються у щирості почуття вдячності до тих людей, котрі її формували, хто виступав, як наголошував К. Ясперс, її духовним пастирем.

На жаль, інтелектуальні, філософські, педагогічні уроки Миколи Івановича не були належним чином враховані в дослідженнях історичного минулого. Ще більш драматично виглядає ставлення до його педагогічної спадщини в період самостійного розвитку України. За цей період середньостатистичний українець мало що довідався про життєдіяльність великого педагога-мислителя світового рівня, виключно універсально розвинуту — до геніальності — особистість.

Правда, в середині 80-х років, інтерес до педагогічної спадщини М.І. Пирогова мляво відновлюється. У цей період акцент в дослідженнях переноситься орієнтовно на його загальнолюдські цінності. Так, у

працях Н. Б. Ромаєвої та В. П. Чорного розглядаються окремі гуманістичні риси педагогічних поглядів вченого і зокрема повага до особистості кожного учня та індивідуалізація процесів навчання і виховання. Але цього замало для відображення різнобічного таланту видатного вченого-педагога. Мусимо констатувати, що аналіз педагогічних поглядів і діяльності М. І. Пирогова дає підставу свідчити, що вивчення гуманістичної спрямованості його філософічних поглядів в умовах пріоритету загальнолюдських цінностей у педагогічній науці, коли особистість учня ставиться в центр наукового осмислення, потребує бути об'єктом спеціального дослідження. Адже він, як всебічно розвинена особистість, на власному досвіді, прикладом свого життя показав, що таке громадянська совісність, правдивість, жертівність і одержимість в науковій праці, а також продемонстрував сміливість, мужність і звитязність своєї глибокої за формою і потужної за змістом життєдіяльності.

тож, ми мусимо щиро пишатися тим, що наша українська земля подарувала світові людину геніальних всебічних здібностей, людину, яка виховувалася на великих традиціях всенародної культури з її високими морально-естетичними і філософськими гуманістичними принципами.

Мета дослідження полягає в тому, щоб у просторі вітчизняної філософії освіти проаналізувати деякі аспекти педагогічної спадщини М.І.Пирогова, розкрити зміст громадянського та моральнісного виховання з подальшим залученням його здобутків у практику розвитку сучасної системи освіти і виховання в Україні. Отже, саме з поверненням до творчої філософської, педагогічної спадщини пов'язана актуальність досліджуваної теми. Вона і визначає мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Тринадцятого листопада 2010 року виповнилось двісті років від дня народження геніального сина українського і російського народу

Миколи Івановича Пирогова. Народився він в Москві в родині скарбника Московського провіантського депо. Коли йому виповнилося 12 років, батьки віддали його в один із кращих у Москві приватних пансіонів — «Своєкоштне вітчизняне училище для дітей шляхетного звання» В.С. Кряжева, у якому М.І. Пирогов навчався два з половиною роки. Після чого, здавши успішно вступні іспити, 14-літнім підлітком був зарахований до Московського університету на медичний факультет, який успішно закінчив в травні 1828 р. з присвоєнням йому кваліфікації лікаря.

У Московському університеті М.І. Пирогов навчався у кращих на той час в Росії професорів. Його викладачами були: Х.І. Лодер — відомий у Росії та Європі анатом; фізіолог Є.О. Мухін, якого М.І. Пирогов боготворив і вважав своїм духовним наставником; добре відомий у країні й за кордоном лікар-терапевт М.Я. Мудров, який був членом багатьох європейських академій. Саме в ці юнацькі студентські роки формувався одержимий характер особистості у становленні його як вченого-гуманіста. У цей же час закладаються підвалини його світогляду і почуття гордості за країну, шанобливого ставлення до історії, культури, літератури і традицій Батьківщини. Водночас формуються основні риси майбутнього педагога-новатора.

Саме під час навчання в Московському університеті М. І. Пирогов серйозно зацікавився анатомією, усвідомив необхідність практичного її вивчення, що згодом вплинуло на розвиток його методів викладання анатомії й хірургії в Дерптському університеті, а згодом і у Медико-хірургічній академії в Петербурзі.

В двадцять два роки М. І. Пирогов захистив докторську дисертацію. З 1833 р. по травень 1835 р. він перебував за кордоном, завершуючи підготовку до здобуття професорського звання. Експеримент, що складає методологічну основу докторської дисертації вченого, здобув широке застосування у подальшій науково-педагогічній діяльності М.І. Пирогова як

прихильника й одного з основоположників клініко-експериментального напрямку. У 26-літньому віці він був одноголосно обраний професором медичного факультету Дерптського університету, де демонстрував свою викладацьку діяльність як учений, з оригінальними, передовими для свого часу поглядами в галузі медицини й хірургії. Тому не випадково, що під особистим керівництвом М.І. Пирогова чи під впливом його праць протягом 1836–1839 р. було захищено 13 дисертацій [1, 14]. Тож не було несподіванкою і те, що наприкінці 1839 р. М.І. Пирогова запросили на кафедру хірургії до Петербурзької медико-хірургічної академії, де він пропрацював 15 років.

За пропозицією М.І. Пирогова, яку підтримали ембріолог академік К. М. Бер і терапевт професор К.К. Зейдлиць, в академії вперше у світі відкрилося практично-анатомічне відділення, анатомічний інститут (1846) [2], де було створено умови для проведення експериментальних дослідів на тваринах, розгортання анатомічної роботи і вдосконалення дослідницької та викладацької бази академії. 20 квітня 1847 р. М.І. Пирогову було присвоєно звання академіка Російської Академії Наук.

Викладацьку діяльність в академії Пирогов поєднував з проведенням безкоштовних консультацій і хірургічними оперуваннями у чотирьох міських лікарнях і одночасно займав посаду директора технічної частини Санкт-Петербурзького інструментального заводу. За петербурзький період (1841–1856) ним написана велика кількість фундаментальних праць в галузі хірургії і прикладної анатомії.

Мирну творчу діяльність М.І. Пирогова було призупинено 1847 року, коли він виїхав на Кавказ. Під час цієї військової кампанії, у якій він брав участь як хірург, цілком розкрився його таланти як воєннопольового хірурга й організатора військової медицини. Саме тут зародилась і була реалізована ідея використання добровільної, безкорисливої медичної допомоги під час війни — ідея, що надалі послужила

підставою для створення міжнародної організації Червоного Хреста.

У Севастополі М.І. Пирогов демонстрував чудеса героїзму не тільки за операційним столом. Досить згадати його знамениті листи із Севастополя, аналіз яких свідчить, про взірць громадянського подвигу вченого і надзвичайну силу гуманізму лікаря-патріота. В одному із цих листів він щиро і зійнається в тому, що, дивлячись на цих нещасних, дякуєш Господу і миришся зі всіма негараздами, бачачи, що є люди, які переносять те, що здавалося б нестерпним для людини.

В 1856 р. М.І. Пирогов призначається попечителем Одеського, а згодом Київського навчального округу. Працюючи в Києві, М.І. Пирогов надавав велику увагу розв'язанню проблем вищої освіти. Саме в роки попечительства М.І. Пирогова в Києві студентство університету Св. Володимира одержало можливість впровадження самоврядування, право проводити сходки, організовувати студентські суди, каси взаємодопомоги, бібліотеки, читальні зали.

Через рік після звільнення з посади попечителя Київського навчального округу 1862 року М.І. Пирогову доручили керувати великою групою росіян, молодих учених різних спеціальностей, направлених за кордон для вдосконалення своїх знань. У Гейдельбергу М.І. Пирогов вражав своїх підопічних масштабністю і фундаментальністю ерудиції та феноменальною пам'яттю, дивував своєю захопленістю та енергією у здобутті нових знань. У свої 53 роки він сам натхненно навчався і вчив ефективно навчатися інших.

Протягом 1862 — 1866 рр. М.І. Пирогов написав чимало праць з питань організації і розвитку університетської освіти. Але політична реакція в країні, пов'язана із вбивством Олександра II і приходом до влади нового міністра освіти Д.О. Толстого, остаточно усунула неугодного педагога-гуманіста М.І. Пирогова від педагогічної діяльності. З 1866 р. вчений поселяється у своєму маєтку в с. Вишня Кам'янець-

Подільської губернії, (нині Вінницька обл.), де він продовжував проводити безкоштовні лікарські прийоми і робити операції у скрутних сільських умовах.

Шроте здобутки його у сфері педагогіки мали величезний вплив як в теоретичному, так і в практичному просторі-часі. Адже він як громадянин, гуманіст, патріот виступив проти існуючої освітньої системи, що не могла забезпечити підготовку «повноцінної людини». Критикуючи офіційну систему освіти за її обмежену, вузькоспеціальну спрямованість, формалізм у викладанні, відрив від життя, педагог запропонував реформувати її. Основою реформи, на думку М.І. Пирогова, мусить бути заміна станово-суспільної освіти загальнолюдською, гуманістичною за спрямованістю системою освіти, яка б готувала людей з широким світоглядом, зі стійкими моральнісними якостями, твердою волею тощо. Отже, поняття виховання М. І. Пирогов розглядав досить широко і розумів його як філософське явище. А оскільки на виховання справжньої людини впливають природні особливості та національний ідеал, стверджував він, то виховання повинне бути національно спрямованим. Отож, людина не повинна відмовлятися як від своєї природної індивідуальності, так і від національної приналежності.

Загальнолюдське виховання, як вважав М. І. Пирогов, ґрунтується на вселюдській фундаментальній освіті. Він категорично виступав проти ранньої спеціалізації, вважаючи її завчасною. «Не поспішайте з вашою прикладною реальністю», — наголошував вчений. Перш за все слід визріти, укріпитися, розвинути в свій іманентній сутності, а якщо це так, то загальна освіта неодмінно повинна передувати професійній. Педагог не заперечував необхідність спеціальної освіти, але не за рахунок загальнолюдської. На його думку, «усі, хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми» [3, 69]. Цілком очевидною лишається актуальність цього пироговського імператива для розвитку

сучасної педагогіки і загального стану освіти в Україні.

Звертають увагу на себе методика і методологія навчальних планів М. І. Пирогова. Вони будувалися так, що кожний наступний рівень знань був продовженням попереднього, оскільки кожний з них давав відносно завершене коло знань. Отже, цей принцип передбачав відносну закінченість і водночас цілісність знань, а не відокремлені уривки відомостей з різних предметів. Побіжно, профільна диференціація знань будувалася на врахуванні особливостей людської природи. Крім того, система М. І. Пирогова сприяла уникненню багатопредметності, яка була основною причиною низької якості знань. Про це він відверто наголошував: «Чому більша частина студентів не відрізняються ні самостійністю наукової праці, ні схильністю до серйозних наукових занять? Чи не від того, що вони обтяжені вивченням численних різномірних предметів» [4, 232]. Саме тому вони привчилися мислити поверхово і мимоволі стають скоріше верхоглядами, ніж всебічно освіченими людьми, здатними до самостійної діяльності. З іншого боку, догматичні методи повсякчас пригальмовують свідоме засвоєння знань, стримують розвиток творчого мислення особистості студента.

М. І. Пирогов надавав велику увагу методам викладання в гімназії та університеті. У своїх статтях і циркулярах він широко пропагував і зобов'язував педагогів застосовувати на практиці такі дидактичні принципи навчання, як науковість, систематичність і унаочнення, дохідливість, зв'язок із практикою і життям, свідомість і активність студентів у вивченні навчальних предметів.

Гаме тому вчений-педагог у багатьох працях особливу роль відводив удосконаленню методів і форм навчання застосуванню активних методів, що дозволяли тримати увагу всіх учнів у постійній творчій напрузі. Розвиток уваги — це основа основ свідомого сприйняття дійсності, це перша і головна умова будь-якої наукової і практичної самостійності. «Розгляньте початок будь-якої науки,

будь-якого відкриття, читайте життєпис високих діячів науки, і ви переконаєтесь, що першоосновою всього була увага. Тільки той осягав істину, хто уважно вивчав природу, людей і самого себе» [5, 139].

На думку М. І. Пирогова, при вивченні майже всіх предметів педагогу доцільно поєднувати у роботі зі студентами словесні, наочні і практичні методи навчання. Він радить застосовувати активні методи, що спонукають студента до дій, тобто пропонує перетворити його з об'єкта навчально-пізнавальної діяльності на суб'єкт педагогічного процесу. М. І. Пирогов звертає увагу на те, що така позиція побудована на суб'єкт-суб'єктних відносинах, потребує копіткої праці педагога і одночасно врахування індивідуальних особливостей студентів. Але цілеспрямована інтелектуальна напруга обох сторін того варта, адже вона сприяє розвитку їх творчої самостійності. Він вважає доцільним відмовитись від лекцій, зміст яких будується на матеріалі, що вже ввійшов у підручники і записки», замінивши їх сократівським способом навчання у вигляді бесід. І дійсно, якщо перекинути місточок у теперішню добу, то студенти, готуючись удома за вказаними викладачем джерелами, на заняттях самі б запитували у викладача невиспачаючої для них інформації, свідомо і з власною мотивацією обговорювали б тему, її проблеми, дискутували тощо. Нема сумніву в тому, що докорінно змінилася б позиція студента: з пасивного слухача на активного учасника діалогу. Активні методи навчання сприяють кращому засвоєнню теоретичних знань, розвивають мислення, самостійність і творчість студентської молоді. «Безсумнівно, що такі бесіди незрівнянно більше дали б роздумів і більше сприяли б засвоєнню науки самостійною діяльністю розуму» [6, 196], слушно зазначає педагог. Безперечно, цей *масетичний* принцип навчання сьогодні актуальний як ніколи дотепер, але на шляху до його досконалого впровадження в сучасну практику вищих навчальних закладів

України зустрічаємо безмежні перепони різноманітних міністерських інструкцій і вказівок. Особливо це стосується царини соціально-гуманітарних і художньо-творчих дисциплін. Отже, питання способу викладу навчального матеріалу М. І. Пирогов називає «життєвими питаннями нашої педагогіки». У зв'язку з цим він пропонує твердо визначитися в наступному:

- по-перше, який спосіб викладу повинен вважатися найзручнішим для усвідомленого засвоєння кожної науки;
- по-друге, як спрямувати виклад кожного предмета до розвитку тієї чи іншої духовної і розумової здібності більшої частини студентів;
- по-третє, якими засобами пробудити і підтримувати увагу студентської групи в цілому.

Щоб успішно і ефективно вирішити ці нагальні проблеми, необхідно, на думку М. І. Пирогова, враховувати наступні умови: досконало знати різноманітні властивості самої науки (предмета); особистість студента і рівень його розвитку; рівень освіти вчителя; наголошувати на відповідний спосіб викладу обраного ним предмета. Слід зауважити, що Микола Іванович одним з перших вітчизняних педагогів звернув увагу на нероздільність навчання, виховання і розвитку особистості. Навчання і виховання він підніс з вузько педагогічного рівня на суспільно-філософський. Вчений наголошував, що виховання потрібно розпочинати з колиски, якщо ми бажаємо докорінно змінити вдачу, уподобання і переконання суспільства [6, 606].

Виховання дитини починається і відбувається у сім'ї й значною мірою залежить від жінки-матері. М. І. Пирогов у творі «Ідеал жінки» та статті «Питання життя» висловлює своє шанобливе ставлення до актуальної проблеми освіти жіноцтва. Адже історія засвідчує, що рабиня може виховати лише раба, а неосвічена жінка — невігласа. І, навпаки, жінка, яка одержала відповідну освіту і виховання, зможе скристалізувати унікальну особистість.

Вона свідомо вбачає ясну і свідому мету її вихованця. «Отже, нехай жінки зрозуміють власне високе призначення у вирі людського життя», стверджує педагог. Мимоволі, на основі такого змістовного і афористичного за формою судження, напрошується сучасний висновок, оскільки від вихованості жінки, її освіченості і духовності залежить культурний рівень суспільства і взагалі всього людства, то всезагальна «педагогізація» суспільства потребує докорінних змін. Жінка-мати-педагог повинна зайняти центральне місце в успішному розвитку суспільства і водночас це буде відповідати її людській гідності і природним, атрибутивним здібностям [7].

М. І. Пирогов намагався затвердити новий підхід до особистості вчителя. Він розглядав вчителя як основну фігуру в навчально-виховній діяльності, боровся за підняття його авторитету і науково-педагогічної кваліфікації. Він сам на практиці демонстрував педагогічний такт і гуманне ставлення до вчителів, закликав поважати думку і досвід учителів, більше довіряти їм при виборі методів і засобів викладання.

Одним із найважливіших чинників, що впливають на якість викладання і взагалі педагогічної діяльності, М. І. Пирогов вважав поліпшення матеріального становища професорсько-викладацького складу навчальних закладів. Шкода, але ця вимога і побажання великого педагога-гуманіста так і залишаються до цього часу маревом на теренах України.

Вчений, педагог, незаурядний організатор надавав велику увагу розробці проблем вищої освіти. Він мріяв бачити університет справжнім осередком розвитку, зміцнення і поширення науки, відстоював повну автономію університету на колегіальній основі. На переконання М.І. Пирогова, вчена рада має визначати наукове обличчя університету і діяти в інтересах фахової справи, контролювати діяльність вузівської адміністрації й відповідати за свої дії тільки перед Міністерством.

Під час роботи в навчальних округах України в Києві та Одесі М. І. Пирогов зарекомендував себе як творчий, високоосвічений, талановитий вчений-педагог, людинолюбний керівник навчальних закладів, а не кабінетний чиновник-адміністратор. Саме ці багатогранні якості особистості сприяли ефективній діяльності, зросту його популярності як ПЕДАГОГА в широкому громадському розумінні цього поняття. Професор Ш. Модзалевський писав у зв'язку з цим з Гейдельберга про М. І. Пирогова: «Це наш патріарх. Я ще не бачив людини настільки людяної, він такий простий і разом з тим глибокий. Дивно, як людина такого віку і таких чинів змогла залишитись у всій чистоті, і притім у нас на Русі, що пережила миколаївське царювання» [1, 166]. Більш того, навіть офіційний журнал Міністерства народної освіти відзначав, що керівництво М. І. Пирогова Професорським інститутом і його відгуки про молодих учених мають особливе значення, тому що навряд чи знайдеться в Росії хоч одна здравомисляча людина, що засумнівалася б в доброзичливості, правдивості і порядності цього вченого.

Як натхненний педагог М. І. Пирогов завжди вважав своїм святим обов'язком не тільки вчити, але й навчатися у своїх учнів. «Я радію, — писав він із Гейдельберга, — коли дізнаюся, що мої погляди і переконання співвідносяться з їх переконаннями: це значить, що я ще живу». Чи кожний педагог може в просторі сучасної освіти пишатися такою емпатичною взаємною довірою, доброзичливістю, повагою і обопільним розумінням у співпраці. І все-таки ледь частка успіху на цій благородній ниві навчання і виховання особистості залежать від фундаментальної і неперервної підготовки вчителя. Отже, майбутнє особистості і держави залежить не від політиків, генералів і чиновників різних мастей, а від його величності ПЕДАГОГА.

М. І. Пирогов вважав, що виховне значення науки, гімназійних предметів зумовлюється не тільки їх змістом, а й способом викладання. Піднесення рівня

навчання підростаючого покоління значною мірою залежить від того, як швидко творчі здобутки окремих педагогів стають надбанням інших. Враховуючи це, вчений всіляко сприяв проведенню з'їздів учителів гімназій. На них обговорювали найболючіші питання виховання і навчання, змісту освіти, методики викладання окремих шкільних предметів.

Цікавою, на наш погляд, є думка М. І. Пирогова про те, що для підвищення загального рівня освіти, поліпшення викладацького складу університетів необхідно запровадити повноцінні конкурси на заміщення вакантних посад педагогів. Микола Іванович першим поставив питання про піднесення значення педагогічних рад, які повинні спрямовувати свою увагу не на господарчі справи, а на педагогічні проблеми, пов'язані з методикою викладання, питаннями виховання студентської молоді.

Згідно з думкою М. І. Пирогова, навчання і поширення наукових істин є не що інше, як священнодійство. «Помиляються ті з наставників, — стверджує педагог, — хто думає, що вони все зробили, якщо виклали науку учням у сучасному її вигляді. Наука — справа велика і безмежна, ледве досяжна і для життя, не тільки для школи. Школа тільки тоді досягає свого призначення, якщо випускник буде розуміти, що таке істинна, справжня наука, і якщо він навчиться виробляти її з самого себе, свідомо і самостійно» [4, 139]. Тож і не випадково, що лекції М. І. Пирогова були сповнені глибоких, новітніх думок і користувалися великою вдячністю і популярністю серед студентства. Та він і сам неодноразово відзначав своє ставлення до студентства, яке ґрунтувалося на любові й повазі до молодості, на довірі до її шляхетності, цікавих думок і прагнення до правдивості. М. І. Пирогов як людина кипучої енергії, самовідданої безкорисливої праці ніколи не відступав від власних переконань і притаманних йому моральних принципів, він завжди діяв у відповідності з ними.

Характеризуючи педагогічний доробок великого педагога, К.Д. Ушинський писав:

«Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям і онукам і бездоганним шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління. Нехай наша молодь дивиться на цей образ — і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечене» [8, с. 181].

Проаналізувавши лише деякі віхи педагогічної життєдіяльності М. І. Пирогова, доходимо висновку :

- своєю діяльністю вчений вніс неоціненний вклад у розвиток вітчизняної науки та освіти. Його ідеї плідно вплинули на формування вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки;
- теоретичні ідеї і практичний досвід ученого, педагога-новатора мають важливе значення для сучасної практичної реалізації системи виховання всебічно розвинутої особистості; покликані ефективно сприяти реформуванню сьогоденної національної системи освіти в Україні.

Література

1. Геселевич А. М., Смирнов Е. И. Н.И. Пирогов. Научно-биографический очерк. — М. : Медгиз, 1960. — 177 с.
2. Пирогов Н. И. Собрание сочинений : В 8 т. — Т. 6. — М., 1960.
3. Основи національного виховання: концептуальні положення // В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. — К. : Інформ.-вид. Центр «Київ», 1993. — 152 с.
4. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. — М. : Педагогика, 1952. — 702 с.
5. Острогорский, А. Н. Н. И. Пирогов и его педагогические заветы (Очерки по истории русской педагогической мысли). — СПб., 1994. — 179 с.
6. Пирогов Н. И. Мысли и замечания о проекте устава училищ, состоящих в ведомстве Министерства народного просвещения // Избр. пед. соч. — М. : АПН РСФСР, 1952. — 358 с.
7. Пазиніч С. М. Загальна педагогізація, професіоналізм педагога — основа стабільності суспільства і всебічного розвитку особистості // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : монографія / Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв; за ред. проф. С. Єрмакова. — Харків : 2008. — № 9. — С. 91–96.
8. Руфанов И. Г. Великий русский хирург и ученый Н.И. Пирогов. — М. : Изд. дом. «Знание», 1952. — 48 с.

15.09.2010